

I. Sándor Ildikó–Sándor Mária

EGY SZÉKELY TANÍTÓNŐ BIHAR HAGYOMÁNYAIÉRT

Dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella néprajzi és közművelődési tevékenysége

A Bihari Múzeum 2012-ben kezdte meg azt a sorozatát, amelynek keretében az intézmény Berettyóújfalu jeles személyeiről emlékezik meg rendhagyó időszaki kiállítás formájában. A 2013-as évben az intézmény önkéntes néprajzi gyűjtő, a Bihari Múzeum elődjének számító berettyóújfalui „néprajzi ház” létrehozójának, dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella tanítónőnek állított emléket születésének 100. évfordulója alkalmából.¹

Nagy Gabriella 1913-ban született ősi székely papi család második gyermekként. Már iskoláskorában megmutatkozott érdeklődése a néprajz iránt. 1936-ban kötött házasságot Dr. Sándor Mihály orvossal, három gyermekük született: Gabriella és Ildikó Nagyzerénden, Zerénd fiuk Réven. A családot 1944-ben átvezényelték a trianoni Magyarországra, így költöztek először Hosszúpályi községbe, majd Berettyóújfaluba. Dr. Sándor Mihályné 1948-ban özvegyen maradt, innentől kezdve édesanyja segítségével nevelte gyermekeit. Berettyóújfalui éveit alatt – az 1954–56 közötti időszakot kivéve, amikor a járási művelődési házat vezette – a „vasúti iskolában” tanított, és emellett végezte önkéntes néprajzi tevékenységét. Berettyóújfaluból 1973-ban költözött Szentendrére, de kapcsolata a bihari településsel továbbra sem szakadt meg, figyelemmel kísérte az 1974-ben megalakult Bihari Múzeum tevékenységét. (Berettyóújfalu városa két ízben is – 1979-ben és 1994-ben – Pro Urbe díjjal ismerte el a településért végzett munkáját.) Nyugdíjas korában teremőri és könyvtárosi munkát vállalt a szentendrei Ferenczy Múzeumban. Élete szinte utolsó percéig olvasott, szőtt, kézimunkázott. 2003. augusztus 25-én hunyt el Szentendrén. Férjével és édesanyjával együtt nyugszik a berettyóújfalui Téglaparti temetőben.

A fent említett emlékkiállítás megrendezésekor legfőbb forrásul dr. Sándor Mihályné 1983-ban papírra vetett szakmai önéletrajza, a *Kapcsolatom a néprajzzal és a néprajzosokkal*² című írása szolgált.³

¹ 100 éve született Dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella. Emlékkiállítás a Bihari Múzeumban. 2013. május 11–augusztus 30. (Forgatókönyv: Sándor Mária. Bihari Múzeum Adattára. Leltári szám: BM VIII. Ad/2581-2013) Az eredetileg egyhetesre tervezett kiállítás három hónapig volt látható a múzeum előadótermében.

² Déri Múzeum Néprajzi Adattára 2049-48

³ Úgy tudjuk, hogy az önkéntes gyűjtőkhöz való csatlakozása 30 éves jubileumára kérték föl dr. Sándor Mihálynét, hogy írja meg addigi munkája összefoglalását. Ugyanebben az évben Sebestyén Gyula emlékéremmel ismerték el önkéntes gyűjtőtevékenységét.

A Bihari Múzeum és
Sinka István Városi Könyvtár,
illetve
a Bihari Múzeum Baráti Köre
szeretettel meghívja
Önt és barátait, családtagjait a
Bihari Múzeum előadótermébe,

2013. május 11-én, szombaton 11.00 órára.

**EMLÉKEZZÜNK KÖZÖSEN
A 100 ÉVE SZÜLETETT**

**DR. SÁNDOR MIHÁLYNÉ
GABI NÉNIRE,**
a vasúti iskola tanító néniére.

Ez alkalomból
egy rendhagyó kiállítás is nyílik
a tanító, néprajzi gyűjtő, művelődésszervező
munkásságának és alkotói tevékenységének
bemutatására.

Köszöntőt mond:
Muraközi István polgármester

Gabi nénire
egykori munkatársak,
tanítványok, családtagok
emlékeznek.

A rendhagyó kiállítás május 17-ig látható
a múzeum előadótermében.

Minden érdeklődőt szeretettel várunk!

Bihari Múzeum és Sinka István Városi Könyvtár
4100 Berettyóújfalú, Kálmán tér 1.
Tel.: 54/402-390
E-mail: bihari.muzeum@gmail.com
www.biharimuzeum.hu

1. kép. Meghívó Bihari Múzeum emlékkiállítására

Bár az írás több mint 30 éve keletkezett, úgy érezzük, akkor járunk el helyesen, ha dr. Sándor Mihályné szakmai önéletrajzát – kisebb módosításoktól⁴ eltekintve – csaknem teljes egészében közöljük⁵. A jegyzetekben egészítjük ki a gyűjtő életének további hús esztendejének szakmai adalékait. A függelékben dr. Sándor Mihályné Biharral kapcsolatos néprajzi munkáinak lajstroma található.

⁴ Ezek kisebb értelemzavaró elírások, apró stilisztikai javítások, illetve két helyen – jelölés mellett – szöveg-rövidítések. Az eredeti anyaghoz mellékelt fényképeket itt csak részben közöljük, az eredeti képekre való utalásokat a szövegben újakra cseréltük.

⁵ A szöveget digitális formába öntötte: Makleit Béláné, a Bihari Múzeum Baráti Körénél kulturális közfoglalkoztatásban dolgozó munkatársa. Munkáját ezúton is köszönjük!

Dr. Sándor Mihályné

Kapcsolatom a néprajzzal és a néprajzosokkal

Önkéntes néprajzi gyűjtéssel három évtizede foglalkozom. Harminc év elég hosszú idő ahhoz, hogy távlatának tükrébe nézve figyeljük és mérlegeljük a néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtevékenység, a pályázatok útját.

Az országos gyűjtőmozgalom számszerű, általánosan ható, kiterjedt eredményeinek összegezése nem feladatomban. Csupán a magam néprajzi vonatkozású, ilyen irányú munkáit veszem újból szemügyre és néhány olyan egyén tevékenységét villantom fel, akik mind a magam, mind a többi önkéntes gyűjtő munkáját segítették, irányították, a közös munkára méltó érdeklődéssel figyeltek a három évtized alatt, s buzgolkodásuk folytán jelentősen nőtt a gyűjtők száma, szaporodott az azelőtt elrejtőzött, fel nem tárt néprajzi anyag a megyei múzeumok és országos Néprajzi Múzeum adattárában népünk múltjáról, jelenéről, a nép lelkének ismert és ismeretlen rezdüléseiről. Egy csomó olyan szellemi híd épült, amelyekről jobban belelátunk népünk sajátos gondolkodásmódjába, megismerjük sokrétű, kifogyhatatlan teremő erejét: a dal, a tánc, az epikai erő terén, mesélő-, játékos attitűdjét, humorát, alkotó fantáziáját, mindazt, amit kisebb-nagyobb megnyilvánulásai közvetítettek a számunkra.

Ezeknek az utaknak, hidaknak a pillérei voltak a gyűjtőtálatalkozók, amelyeken kicserélődtek a tapasztalatok. Alkalmat nyújtottak a vitákra, az elgondolások, feltevések, meggyőződéses és tervek letisztulására és legfőképpen megerősítettek abban a hitünkben, hogy nem végzünk hiábavaló munkát. Feledtették a feszültséget a nagytudományú, széles körű felkészültséggel rendelkező „vezetők” és egyszerű, jó szándékú falusi gyűjtők között. A kialakult bizalmas légkör elindított valamely cél felé, vagy további kitarító munkára adott lendületet. Évről évre bővítette a kezdeti kisszámú lelkes gyűjtők táborát, immár több ezerre.

[...]

A gyűjtőtálatalkozók tudatosították azt is, hogy a régi életforma gyors ütemű megváltozását éljük. A nagyüzemi gazdálkodás, a lakásbelső átformálása, az új házak építésének igénye, a kommunikációs eszközök fejlődése a szemünk előtt megy végbe. Ezért szükségessé vált a hagyományos paraszti gazdálkodás és szókincsének rögzítése, a régi pásztorkodás emlékeinek, továbbá a földrajzi helyneveknek a gyűjtése éppen úgy, mint a régi háztípusok leírása, a kismesterségek munkafolyamatának ismertetése, munkaeszközök összegyűjtése és sok más olyan feladat elvégzése, amit a szakemberek nem végezhetnek el a kívánt időn belül.

Így, s ezért váltak az önkéntes gyűjtők a szakemberek segítőtársaivá a múlt feltárásában, a jelen helyzetének megismertetésében, az új életforma által alakított szokások, munkaszervezési módok, munkaeszközök módosult alkalmazásának rögzítésében. Nyomon követik az eseményeket, az ország minden kisebb-nagyobb tájegységének múltját és jelenét, helyzetképét külön-külön, felmérve a migráció mikéntjét is.

Az önkéntes gyűjtők tevékenységének útján az eddig néprajzilag le nem írt, legérintetlenebb területek kerültek a tudomány vérkeringésébe s tudatosodtak az általános érvényű vagy helyi jellegzetességek a fejlődés, az átalakulás jelen szakaszában.

E rövid bevezető után rátérek a néprajzzal való kapcsolatomban ismertetésére.

Azt mondhatnám, szinte születésemmel együtt kezdődött ez a kapcsolat. Falun, az Udvarhely megyei Újszékelyen születtem (1913), székely református papi családban. Szülőfalum népét a Kriza János gyűjtötte falucsúfoló „pompásoknak” mondja („újszékelyi pompások” a „keresztúri szítások” mellett). Ez a jellemzés nem csak a cifra ruha kedvelését mutatja, hanem azt is, hogy szeretik az ünneplést, pompát, mindennek „megadják a módját”.

Dajkám, pesztráim, kisgyermekkorai játszótársaim, iskolatársaim székelyek voltak. Népdallal ringattak, mesével altattak. Meséikből mintegy huszonöt-harmincat újra mondtam, majd le is írtam, a székelyudvarhelyi Kollégiumban tartott vasárnapi mesematinékon 1935–36-ban⁶. A székely kapu virágozott bútorok közé, körültornácós házakba vezetett. A falakról színes tányérok, tálak, kancsók közül „Kossuth Lajos búcsúja a hazától” vagy Petőfi képe néztek rám. Minden megismert ház újabb és újabb élményt jelentett és a hallott mesék háttereként elevenedett meg.

A messzebről jött székely cselédányok, akik „böcsületet tanulni” jöttek a havasok aljából, egy-egy új színfoltot hoztak magukkal a helyi, Küküllő menti „világba”. Jól emlékszem például egy, a húszas évek elején történt jelenetre: Jusztina Oroszhegyből (kb. 60-70 kilométer távolságból) jött, hátán kockás átalvetővel, amiből piros, lomos cserge látszott ki. „Ezt miért cipelte? – kérdezte édesanyám. – Adunk mi ágyneműt.” „Ezt én szereztem szolgálattal – válaszolta Jusztina – az enyém, elhoztam, hogy nehogy férjhez vigye a testvérem, míg nem vagyok otthon!” Már akkor elgondolkoztatott ez a gazdasági viszonyokra is fényt vető kijelentés. Jutalom volt, ha ezen a csergén ülve hallgathattuk Jusztina meséit a „nagy” szemű óriásról, a havasok tündérleányairól, a sárkánykigyóról. (Itt említeném meg, hogy ezzel a „nagy” jelzővel az ötvenes években, Biharban is találkoztam. Furtán, amikor az ottani díszítőhímzés után érdeklődtem, „Nagy lábú”

⁶ Ezekből jelent meg később néhány a *Gabi néni meséskönyve* c. kötetben. (Szerk.: Nagy Balázs. Csíkszereda, 1999) A könyv illusztrációit alsócsernátoni kisdiákok készítették.

Juliska nénihez, N. Juhász Juliánnához vezettek, aki kisgyermek korában egyik lábát elvesztette és éppen helyhez kötöttsége következtében lett a környék hírnöke, előrajzoló népművésze. Tehát a „nagy láb” fél lábat, a „nagy szem” egy szemet jelenthetett a magyar nyelvterületen.

Leírom még egy másik gyermekkori, újszékelyi élményemet: Temetésre harangoznak. Édesapámmal a parókia tornácán állunk. Vontatott éneklést hallunk, s feltűnik a szemben levő cinteremben a gyászmenet: földig érő, fehér ruhás, kibontott hajú leányok vállukon hozzák társuk koporsóját. Ráhelyezik az odakészített Szent Mihály lovára és lassú mozgással, hajlongva, énekelve körüljárják (táncolják) a koporsót. Édesapám megszólal: „Ez a nép ezer év keresztyén tanítása mellett máig pogány maradt.”

Egy másik ősi szertartás az udvarunkon játszódott le. Testvérem, Nagy Béla „vérszerződést” kötött, örök barátságot fogadott a szomszéd fiúval: véresre karcolták a kezük fejét és kiszívták, „kiszípták” egymás vérért. Nem érdektelen megemlíteni, hogy a második világháború után (mi már 1927-ben elköltöztünk Újszékelyről!) ez a hű barát felkutatta a messze elkerült bátyám lakóhelyét, meglátogatta, hogy lássa, nem történt-e valami baja, nem szorul-e segítségre a családja. Íme: a vér nem válik vízzé.

Másik eset: Presbiteri választásra készülnek. Édesapám javasol a „megyebírónak” (egyházgondnoknak) valakit, egy általa alkalmasnak tartott embert új presbiternek. „Azt nem lehet egyházi hivatalba választani – mondta a megyebíró – , mert annak a familiájából való a községi bíró.” Lám, a honfoglalás kori „kettős vezetés” emléke.

Újszékelyen nem a faluvégen kijelölt temetőbe temetkezett az őslakosság – mint manapság –, hanem a kertek végébe a hegy mellé. A sírt prizma alakúra hantolták, a fejhez egy (nem díszes), a lábhoz a család régi, katonai rangja, hovatartozása szerint egy-két-három, karvastagságú fát – kopjafának mondták – tűztek.

Ilyen kisgyermekkori élmények, emlékek miatt – amilyeneket még sorolhatnék – mondom, hogy a néprajzzal való kapcsolatom egyidős velem.

Diákkoromban, már néprajzi gyűjtésre ösztönöztek. Ekkor már Betfalván éltünk (második lakóhelyem, a fentebb említett falucsúfólió szerint: „gyüjtögetött Betfala”, jobbágy-falu, csak egy „szabad-székely” család élt benne, amit számon tartottak, mert rangot jelentett.) Ottani gyűjtésemet – székely ház, népdalok, tájszótár – a Székelyudvarhelyen megjelenő, Bányai János által szerkesztett „Székelység” c. folyóirat publikálta.⁷

⁷Névvel jelölt írások a Székelység (1931–1944) c. folyóiratban Nagy Gabriella: *Mujna–Székelymuzsnáról*. II. évf. (1932). 45.; Nagy Gabriella: *Mujna növény-állatnevei*. IV. évf. (1934). 38.; Nagy Gabriella: *Jézus, a pásztor és a szorgalmatos leány (népmonda Betesti községben, Odorhei m.)*. VI. évf. (1936). 15.; Sándorné Nagy Gabriella: *Mezőgazdasági eszközök részzei Székelymuzsnán (Mujna)*. IX. évf. (1939). 58.; Nagy Gabriella: *Tájszók az udvarhelymegyei Székelymuzsna (Mujna) község-*

1934–35-ben érdekes és tanulságos módon kerültem kapcsolatba a néprajzzal. Nicolae Jorga professzor iskolájába mentem a román nyelv tökéletesebb elsajátítása céljából. Ez az iskola (Școala de misionare naționale și morale) az elméleti előadásokon túl gyakorlatban tanította a népi szöveget, fonást⁸, ványolást, a népi fazekasságot és az ikonfestést. Avatott kezű népművészek jól felszerelt műhelyekben állandóan dolgoztak. A hallgatók: tanítók, tanárok, egyetemisták – akik a népművelésben akartak később dolgozni – kötelezően hetenként egyszer mindenik műhelyben tanultak, gyakoroltak, egyébként mindenki érdeklődése szerint tölthette bárhol a délutánokat. Én legtöbbször a Toma Tomescu vezette ikonmásoláson dolgoztam. Tojássárgával kikevert temperával és olajfestékkel festettünk, másoltuk a régi moldvai ikonokat. (A tojás sárgája hamar megsötétedett, és így a kép régi benyomását keltette.)

De most nem ezekkel a régmúlt dolgokkal akarok foglalkozni. Rátérek a negyvenéves bihari életemre, illetve arra, hogy mivel foglalkoztam itt, mint néprajzos.

1940-ben kerültem Bihar területére, 1948-ban Berettyóújfaluba. Azonnal felfigyeltem azokra a nyelvi sajátosságokra, amelyeket később feljegyeztem, rendszereztem is. Arany János nyelvét a költeményeiből ismertem, itt lépten-nyomon találkoztam kifejezéseivel. Érdekelte a nép élete, múltja és jelene. Rendre megismertem a társadalmi élet sok összetevőjét s hogy azokból tanulmányok, pályázatok keletkeztek, Dr. Morvay Péternek köszönhetem, akivel 1953-ban találkoztam Budapesten, a múzeumban. Ő biztatott, hogy vegyek részt az évenként megrendezésre kerülő önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtő-pályázatokon.

Morvay Péter neve azóta összeforrott ezzel a mozgalommal, „...melynek létrejöttét és kiterjesztését elsősorban az ő, akadályt nem ismerő kezdeményezéseinek, fáradhatatlan ügybuzgalmának köszönhetjük.” Morvay Péter több mint harminc éve áll, sokszor gondterhelten, aggodalmak között, de mindig bizakodva, jó reménységgel az önkéntesen gyűjtők tábora élén, munkatársai szeretetével övezve, a közös célhoz hűségesen ragaszkodva.

ben.; IX. évf. (1939). 43.;Sándornye [sic!] Nagy Gabriella: *Betesti–Betfalva Udvarhely m. X. évf.* (1940). 11. Róth András Alajos: *A Székelység (1931–1944) néprajzi tárgyú cikkei* c. írása alapján. <http://www.oroksegunk.ro/i-evf-2007/2-szam/nepi-kultura/a-szekelyseg-1931%E2%80%931944-neprajzi-targyu-cikkei.html> Letöltés dátuma: 2014.09.12.

1932-ben a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének is küldött anyagot az itteni gyűjtéséből.

A családjá körében gyűjtött nyelvjárási anyagból jelent meg Székely közmondások c. füzeté. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 44. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1990.) Székely nyelvjárási gyűjtéseiről még lásd: a kötet előszava.

⁸ Itt tanult meg rokkán fonni gyapjút is, amit a második világháború nincstelensége idején hasznosított. A család által, saját maguk tenyésztette angóryanulak szőrét fonta meg. Ebből a fonalból édesanyja unokái számára kötött „szvettert”, „mackónadrágot”, sálát, sapkát stb.

Annak idején beszélt nekem saját sokoldalú gyűjtőmunkájáról. Vázolta, hogy milyen sok a feladata és lehetősége a kutatásnak az állattartás, a földművelés, a népköltészet (ballada, népdal), a tánc stb. terén. Lelkesítő szavai hatására csatlakoztam az önkéntes gyűjtők táborához. Még ebben az évben benyújtottam az addig összegyűjtött szöttesmintákat. (EA. 9314-15/1953)⁹

1954–1956-ig a Berettyóújfalui Járási Művelődési Ház igazgatójaként működtem. Ez idő alatt szerveztem meg – Muharay Elemér elgondolását megvalósítva – a berettyóújfalui népi színjátszó csoportot. Összegyűjtöttem a karácsonyi játékokat (EA. 157/1955), a fonó hagyományait, a lakodalmi szokásokat (EA. 168/1955), a meséket. Ezeket feldolgozva előadtam helyben és a környéken. Hatására felelevenedtek, újraéledtek a régi hagyományok, népszokások, dalok és táncok. A külső körülmények meggátoltak abban, hogy a népmeséket is színre vigyük.

A Berettyóújfalui járás mind a tizenhét községében elindítottam egy-egy krónikás könyvet, amiről a Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője is hírt adott (1952. 1–2 sz.) Ezeket a kultúrotthon-könyveket az alábbi kíséző irattal indítottam újtukra: „Kérem, hogy mindent írjanak bele, ami a községben a lakosokkal történt, amit átéltek, vagy amit szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak. Helyi szokások, hagyományok, babonák, népi gyógy módok mind kerüljenek a feljegyzések közé. Könyvből, újságból való kiírás esetén kérem megjegyezni, hogy honnan történt az idézés (Pl. Sárret, 1910. jan. 7.). A mesemondók írják le meséiket, költők a verseiket, rigmusaikat. A népművészek rajzolják le készítményeiket. Azzal a jó reménységgel indítom útjára a könyvecskét, hogy a szülőföld, a haza megismerését és még erősebb szeretését fogja szolgálni. Stb.”

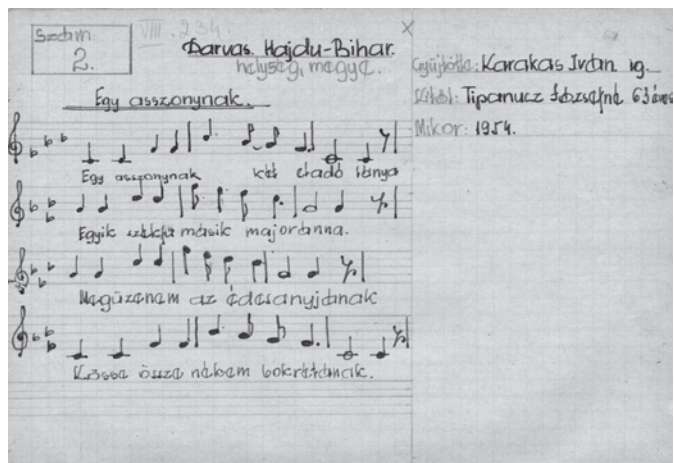
A füzetekbe rajzok, leírások, rigmusok, népdalok kerültek. Később a Néprajzi Múzeum Adattára részére összegyűjtötték egy részüket, a többieket az iskolák hasznosítják a környezetismereti órákon. (Sáp, Darvas, Hencida, Gáborján. A berettyóújfalusi magnszemélynél van¹⁰). Nagyrábén Gyenge Károly írta le emlékeit „Mit regélt a nagyapám” címmel. Ez a munka a „Népünk hagyományaiból” című kötetben kiadásra került.¹¹

1955-ben, a felszabadulás 10. évfordulója alkalmából nagy, járási szintű mezőgazdasági kiállítást rendezett a helyi politikai, tanácsi vezetőség. A Járási Művelődési Házban történelmi, néprajzi, díszítőművészeti kiállítást rendeztünk (3. kép), kisipari

⁹ 1953-ban küldte be a Berettyóújfalu községről kitöltött alapkérdőívet is a Néprajzi Múzeumba (nyilvántartási száma:271.) Dr. Sándor Mihályné és az önkéntes néprajzi gyűjtők 1953. évi kapcsolatáról lásd: A Néprajzi Múzeum Adattárának Értesítője. 1954. 1-4. szám. 24., 29., 145.

¹⁰ Bocska Istvánnál, a Petőfi utcában. (Dr. Sándor Mihályné megjegyzése, 1983)

¹¹ In: Igaz Mária (szerk.): Népünk hagyományaiból. A társadalmi néprajzi gyűjtők legjobb néprajzi leírásai. Budapest, 1956. 21-25.

2. kép. Részlet Darvas krónikáskönyvéből
 (Bihari Múzeum Adattára, leltári szám: 38-79)

3. kép. Diszítőművészeti kiállítás a művelődési házban bemutatót tartottunk. (Ez az összegyűjtött, rendszerezett anyag lett az alapja a később, 1974. október 17-én megnyílt Bihari Múzeumnak¹²) Ekkor volt a járás juhászainak is a találkozója, ahol népdalokat, pásztortáncokat mutattak be. A beszélgetések sora a vidék pásztorkodásának jobb megismerését szolgálta. Sok adatot jegyeztem fel, többek között azt is, hogy a század elején az írni-olvasni nem tudó juhász számadó rovásbotra rótt a „keze alá adott” falkák, juhok bárányok számát.

¹² A Bihari Múzeum megalapításának ügyét dr. Sándor Mihályné állandó napirenden tartotta: a község, a megye különböző fórumain az 50-es évektől kezdve felszólalásaiban szorgalmazta.

Kultúrotthoni működésem idejére (1955–56) esik a néptáncgyűjtés is. A felkutatott ügyes, öreg táncosok mozgását Béres András vette filmre. Így örököltette meg a berettyóújfalusi Miskolczi János és felesége páros táncát, Miskolczi János „csoszogó szőlőját”, a váncsodi H. Bondár Imre szilveszteri seprűtáncát, valamint a nagyrábéi Pintye Gergely kétbotos juhásztáncát. Az újfalusi cigányleányok táncát is filmre rögzítette Béres András, dalaikat hangszalagra vette. Közben a szakköri tagok megtanulták értékelni a népi alkotásokat és jelentőségüket az újjáalakuló társadalomban, az új magyar művészeti életben.

4. kép. Táncfelvétel a művelődési ház udvarán (Fotó: Molnár Balázs)

Jó alkalmak voltak ezek a kultúrházi összejövetelek, szakkörök arra, hogy közelebb kerüljön az ifjúság a népi alkotások, a díszítőművészet (szöveg, szöttesek, Mezei András népművész szúrrátétes munkái, faragások stb.), a népdal-, a néptáncagyomány értékeléséhez, megbecsüléséhez.

Mezei András biztatásomra újra elkezdte a háború alatt abbahagyott szűrszabóságot, és 1952-ben megkapta a Népművészet Mestere címet. (Kiállításáról: lásd 5. kép.) Mezei András arra nem vállalkozott, hogy a művelődési házba jöjjön szakkört vezetni, de akiket elvittem hozzá, azokat megtanította mestersége-művészete apró fogásaira. Így tanulta el a többek között Sebestyén Sándorné, Reményi Béláné és mások ezt a szép iparművészeti tevékenységet. Tóth Árpád nevű sógora ma Budapesten dolgozik a technikájával és motívumkincsével.

5. kép. Mezei András kiállítása

Köszöntők és rigmusírók (népi költők) találkozóját is rendszeresíttem (kéthavonként jöttek össze). Elhozták régebbi és új keletű írásaikat: H. Bondár Imre Váncsodról, Horváth Ferenc Dancsházáról, Gyenge Károly Nagyrábérről, Balázs Imre Bakonszegről, Vásárhelyi János, Daróczy Lajos Újfaluból. Mind ismerték és nagyra értékelték a biharugrai Szabó Pál író, valamint Költő Nagy Imrét Sárrétudvariból. Hozzájuk akartak hasonlítani, hírnevet, dicsőséget szerezve szülőfalujuknak. Szabó Pál, Veres Péter, Féja Géza, Darvas József, Erdei Ferenc írásaiból olvastam fel. A megbeszéléseken elhangzott, hogy a maguk kicsi világa, életük folyása sok mindent rögzített bennük, amiket szeretnének megörökíteni a következő nemzedék számára. Ők az élő kapcsolat a múlt és a jövő faluja között. Így született Gyenge Károly fentebb említett írása, H. Bondár Imre tréfás villany-versei (EA. 117/1954), Élettapasztalatok (EA. 117/1954), Balázs Imre versei, balladája, amelyek a Bihari Múzeum adattárában találhatóak.¹³

A kultúrházban szövőszakkör is működött, ahol a hagyományos eszközökkel (vetőkaró, „szüvő”) szép, értékes darabok készültek a járás területén gyűjtött minták felhasználásával. (6. kép) A legügyesebb „szüvők” (szövő-asszonyok) a HISZÖV-nek¹⁴ is

¹³ Leltári szám: BM. Ad/VIII. 4-75

¹⁴ Házi Ipari Szövetkezet

dolgoztak egy ideig, de ez az üzleti vállalkozás – mivel a munkaigényes darabokat nem fizették meg kellőképpen – nem volt hosszú életű.

6. kép. Szövőszakkör a művelődési házban

Az 1950-es éveken járt Berettyóújfaluban és a vendégem volt Domokos Pál Péter a magyar népzene kiemelkedő kutatója, a moldvai magyarság néprajzának bemutatója és dalainak összegyűjtője, az ú. n. V. magyar népzenei dialektus feltárója. Kádár István énekének emlékét kereste, aki 1622-ben, midőn „Szörnyű nagy romlásra készült Pannonia”, Újfalu mellett védte a Berettyó hídját, hogy „megoltalmazza ezzel Sága várát”.

Kádár vitéz

„...az szegénységet soha nem prédálta,
Ha más rontotta is, Kádár oltalmazta,
Te lehetsz Alföldség ennek bizonyysága.”

Sajnos ezt a bizonyyságot hiába kerestük Zsákán, Újfaluban a Rába-vize mellett Nagyrábén. Csak az emléke élt annak, hogy éneklő koldusok sirták végig a falun:

„Az tatár az nyilat, mint pelyvát rászórja,
Mégis ugyan villog s forgódik két karja.
Kétszer az tatáron magát átalvágja,
Még az ellenség is dolgait csudálja.”

És végső óhajtást:

„Dicséret, dicsőség legyen az Istennek,
Fogja még fel pártját ez megromlott népnek,
Adjon vitézeket szegény nemzetünknek...”

Adott. Ilyen Domokos Pál Péter, aki pártját fogta az elhagyatott csángóknak, vitézkedik, szolgálja édes hazáját szóval, tollal, muzsikával mindenütt, ahová hívják.

1957-ben K. Kovács Péterrel, a Néprajzi Múzeum helyettes osztályvezetőjével leveleztem népi bútorok (asztalszék, téka stb.) vásárlása és szállítása ügyében.

1959-ben Balassa Ivánnak „A magyar kukorica” című munkájához berettyóújfalui adatokat adtam a „tingiri” természetével kapcsolatos munkákról, az eke-kapa használatáról. A község belterületén egyik utca „Tingiri-vetés” nevet viseli (a Paracer=Parasztser közelében van), bizonyosságául annak, hogy kezdetben a kukorica csak kerti vetemény volt és kis mennyiségben termelték.

Ebben az évben (1959) nyílt meg augusztus 20-án Berettyóújfalú tájháza a Bercesényi utcában (7. kép), egy kétszáz éves jobbágyházban, amit a községi és a megyei tanács segítségével állítottunk helyre, rendeztünk be. Éveken át nyitva tartottuk az iskolák és érdeklődő látogatók számára a tulajdonos, Balog Lajos cipésmester bennlakásával, aki a látogatókat kalauzolta is. (8. kép)

7–8. kép. A „néprajzi ház”, és a tulajdonos, Balog Lajos

A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB. Művelődésügyi Osztályának vezetője 1960. november 21-én a következőket írta: „Művelődésügyi Osztályunk, látva a néprajzi emlékek megmentésének fontosságát, a helyi múzeumügy fejlesztését fokozottabb mértékben támogatni kívánja. Ezúton szeretnénk megköszönni az úgy érdekében végzett fáradtságos munkáját, és hivatalosan felkérjük, a helyi falumúzeum vezetésére. Stb. Kurucz Albert oszt. vez.”

Erről a házról írtam a Bihari Múzeum első évkönyvében „Adatok egy berettyóújfalusi ház történetéhez” címmel.

1960-ban bihari gyűjtőútja során felkeresett a Komádiból származó néprajzos, Molnár Balázs. Az iskolában talált, ahol éppen a kukorica kórójából készítettünk játékokat, a helyi hagyományok szerint. Kért, hogy írjam le ezt a tevékenységet az Ethnographia számára. Leírtam. 1962-ben publikálták is K. Kovács László lektorálása után „Kórójátékok Berettyóújfaluban” címmel. A régi viseletről, családi képekről, öreg házakról fényképfelvételeket készítettünk. Ezek a Néprajzi Múzeumban (F.116361 és F.136519 sz. alatt), illetve a Bihari Múzeum adattárában találhatóak. Lefényképezte Molnár Balázs a Vilma néni, Jakab Mihályné szép jegykendőgyűjteményét is, darabonként.¹⁵

9. kép. Kórójáték-készítés

¹⁵ Ez a gyűjtemény jelenleg a dr. Szilágyi Istvánné, szül. Jakab Olga tulajdonában van, Derecskén. (Dr. Sándor Mihályné megjegyzése, 1983)

Dr. Végh József a nyelvtudomány, nyelvjáráskutatás és a néprajz művelője régi ismerősöm volt. 1962-ben találkoztunk újból a nyíregyházi gyűjtőtálalkozón. Kezembe adta a jól felépített kérdőívét a „Hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse” címűt. Magnetofonnal gyűjtöttem az idősek között. Ekkor ismertem meg azt, hogy a szegény parasztek és a gazdag parasztek világa Biharban nem egységes. Nem csupán magatartásbeli különbség mutatkozott meg, de még a gyakorlati életben, a szántás-vetés területén is másképpen járt el a szegény Pozsár Bálint és a jómódú Bocska István.¹⁶

Végh József – aki az önkéntes gyűjtőmozgalom, hű munkatársa is volt – kérdőívei alapján két pályázatot készítettem: 1964-ben a „Szántás-vetés”-t (EA.194/1964) és 1977-ben az „Aratás”-t (DMNA 1680/1977).

1963-ban Szabadfalvi József, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzi tanszékének tudományos munkatársa a pásztorkodással, Szent Demeter napjának megünneplésével a juhtor tartásának szokásával foglalkozott. Adatokat adtam ezzel, valamint a vándorpásztorkodással, juhok teleltetésével kapcsolatosan.

Diószegi Vilmos, a nemzetközi hírű sámánkutató, a magyar népi hitvilág történeti rétegeinek feltárója – akinek már korábban említettem, hogy Berettyóújfaluban is élt tálto és hogy gyűjtöm az emberfeletti erővel bírókról szóló történeteket – 1963. május 20-án levélben keresett meg. A következőket írta: „A magyar néphit-, népi tudás- és szokásanyaggal sajnos alig foglalkozik a néprajztudomány. Ez a néprajzosok egyéni érdeklődésében nyeri magyarozatát.

Szendrey Ákos nyugdíjba menetele óta szinte csak ketten maradtunk Csalogné Pócs Évával. De tulajdonképpen mi sem tudunk teljes erővel ezekkel a kérdésekkel foglalkozni, mert Évának rengeteg múzeumi munkája is van, nekem pedig a szibériai népek sámánizmusával is kell törődnöm. Amikor az akadémiai néprajzi kutatócsoport megalakult, s a néphit-, népi tudás és népszokás országos koordinálásának munkája az én feladatomban lett, arra a megfontolásra jutottam, hogy a szóban forgó témakörben nagy szerepet kellene vállalniuk az ez iránt érdeklődő társadalmi gyűjtőknek. Ugyanannak a témának az ország legkülönbözőbb pontjain történő összegyűjtése igen komoly eredményeket hozhat, többek között, ha a gyűjtőhálózat elég sűrű és arányos elosztású, elkészülhet így a néphitatlasz is. Ez az eredmény azonban bármilyen fontos is, még nem elegendő! Szükséges lenne önálló néphit-, népi tudás- és szokásmonográfiákra is. Az ideális az lenne, ha minden etnikai csoportunk, illetve táji egységünkben készülné ilyen. Ez persze, reálisan

¹⁶ Lásd mindkettőjük erre vonatkozó írását a „Kultúrotthon” könyvében. (Dr. Sándor Mihályné megjegyzése, 1983)

nézve a dolgot, megoldhatatlan feladat, ha csak a szakmában dolgozó néprajzosokra számítunk. Természetesen belekezdeni így is bele lehet, mint ahogy ez már meg is történt. Pócs Éva gyűjti Zagyvarékas néphit- és szokásanyagát, én Bogyiszlón dolgozom és sikerült egy munkaközösséget szervezni, amely Tök néphit- és szokásanyagát dolgozná fel monografikusan. Talán sikerül szervezni még egy munkaközösséget, egy másik, Pestről ugyancsak könnyen elérhető falu monografikus feldolgozására (Pócsmegyerre gondolnánk). De ez a tempó nagyon lassú! Így sohasem lesz kész minden etnikai csoport és táji egység monográfiája. Ezért arra gondoltam, Ildikó leánya is nagyon biztatott ebben, hogy önt lehetne kérni: kezdje el Berettyóújfalu néphit- és szokásanyagának monografikus feldolgozását. Ebben a munkában természetesen igyekeznénk segítségére lenni, stb. – és még egyet tudnék vállalni: az elkészült monográfia publikálását. A tudomány számára nagyon fontos lenne, ha ön el tudná vállalni a szóban forgó monográfia elkészítését. Az ön szakismerete és ügyszerete biztosítaná ennek a munkának a rövid időn belül és megfelelő tudományos szinten való elkészültét. Nagyon kérem, mielőbb írjon nekem... Remélem, hogy Tatán találkozunk (az önkéntes gyűjtők megbeszélésén) s ott részletesen megbeszélhetjük a néphitmonográfia ügyét...”

Vállaltam a gyűjtést. Tatán megbeszéltük az összegyűlt anyag feldolgozásának a módját. Sajnos nem túl gyorsan haladt a munka. 1966. június 30-án Pócs Éva az MTA Néprajzi Kutatócsoport Magyar Néphit Topográfia levelezésének intézője tájékoztatást kért a gyűjtés állásáról. 1968. dec. 16-án az elkészült és megküldött monográfiát nyugtázza. „...Használni természetesen így is tudják a kutatók, de azért én nagyon remélem, hogy minél előbb meg fog jelenni nyomtatásban...” – írta.

Azóta eltelt tizenöt év; a néphit berettyóújfalui monográfiáját még nem publikálták.¹⁷ Közben szegény Diószegi Vilmos örökre elköltözött. Tervei, elgondolásai lassú tempóban valósulnak meg.

Berettyóújfalu néphitmonográfiáját 1968-ban a XVI. gyűjtőpályázatra benyújtottam (EA. 97/1968; DMNA. 1150) s ott országos első díjat nyert. A gyűjtő tevékenységet Orutay Gyula értékelte és a pályadíjakat ő adta át. Béres András megyei múzeumigazgató bírálata a következő: „A Hajdú-Bihar megyei Berettyóújfalu nagyközség néphitét foglalja össze ez a kitűnően rendezett, megközelítőleg 10 év gyűjtőmunkáját magában foglaló hatalmas munka. A szerző komoly irodalmi felkészültséggel, avatott kézzel nyúlt a témához és kutatómunkája során alapul vette a legújabb irodalmat és a legújabb feldolgozási szempontokat is. Felosztásában Cs. Pócs Éva idevonatkozó rendszere alapján

¹⁷ Sajnos a mai napig sem publikálták ezt a hatalmas munkát.

csoportosította anyagát, melynek tartalmi megoszlása a világképet tükröző rész 1370 ponttal, a babonás történetek 570 ponttal és az akciók 560 ponttal szerepelnek. A pontos utalást és tájékozódást megkönnyíti a számozás és a számokra való hivatkozás. Munkájának nagyságára jellemző, hogy 175 adatközlőt hallgatott meg, akiknek nevét, korát s vallását ismerteti, így nemcsak a kutató, hanem a munkáját megismerő is jó képet kap a hagyományok mai hordozóiról is. Debrecen, 1968. dec. 6. 241-15 DMsz.”

Ez a monográfia ismerteti a községben – 1979-ben városi rangra emelkedett Berettyóújfalu! – élő néphit, népi hitvilág valamennyi területét, az azonos típusú anyagokat párhuzamba állítja (pl. rontás, gyógyítás). A népi hit-életének a múlt század végétől napjainkig terjedő időszakát öleli fel: a visszaemlékezéseket, a közelmúlt gyakorlatát és a jelenben is élő, aktívan gyakorolt eljárásokat: a megrontott, szemmel megvert gyermek gyógyítását, a kígyóhagyma termesztését, a nem tojó tyúk létra fokán való átbujtatását, az abroncsban való etetést (9. kép), a hízó megseprűzését, a csak virágzó, de nem termő fa, uborka ostorozását stb.-t. Ezekről fényképek is készültek, realizálva a leírtakat. (Nagy részük a M.T.A Néprajzi Kutatócsoportjának adattárában található, itt csak néhányat mellékelek. (Gyűjtésem során láttam a „csuportevést”, azt, hogy miképpen kell a beteg (gyermek) fájó hasára vagy hátára a gyógyító csuport elhelyezni: rongy égetésével a csuport alatt a levegő megritkul, az edény/csuport vagy pohár a bőr felületére tapad és oda gyűjti a vért. (Ez a vér gyógyít!)

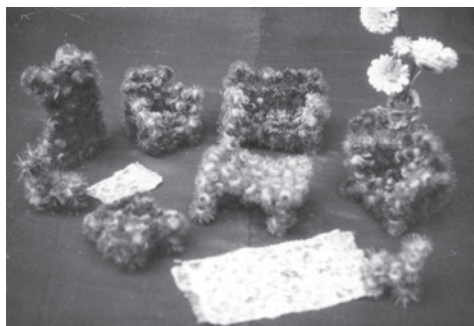
10. kép. A Luca-napi abroncsból etetés szokása (Fotó: Ikvai Nándor)

A monográfiában ismertetett hitvilág ma már kihalóban van. Ez természetes is, tekintve azokat a társadalmi és műveltségbeli változásokat, amelyek a község életében az utolsó 50 év alatt végbementek (az első világháború óta), a kommunikációs eszközök: a rádió, a televízió és a magasabb fokú iskolázottság folytán.

Az idősebb nemzedék által hittel elmondott történeteket, hiedelemmondákat ma már csak szórakoztatás céljából mondanak el. De elevenen élnek a születés, a házasság, a halál körüli hiedelmek, pl. a csecsemő óvása a szemmel veréstől, a menyasszony védelme a megrontástól, a halál előjeleinek ismerete. A bemutatott hitvilág nagy részét a legtöbben ma már babonának tekintik, mások szégyellik, takargatják, sőt lenézik azokat, akik még hittel emlegetik, de pl. 1965-ben az egyik kórházi, fiatal bábáról meggyőződéssel suttozták, hogy adni kell neki ajándékot, hogy meg ne rontsa a szülő anyákat, mert boszorkány.

A közölt babonás történetek hősei és az események összefüggései rávilágítanak arra a sorsra, amiben éltek, s amiből kitörni igyekeztek. Feltáruul bennük a népi misztérium: a tények és a misztikus elképzelések összevegyülve kifejezik a vágyat a jobb élet után, túllépve a mindennapi valóság egyhangúságán.

1964. június 17-én Gunda Béla, a Debreceni Egyetem Néprajzi Intézetének professzora kért, hogy a Baselben rendezett néprajzi jellegű gyermekjáték-kiállításra állítsak össze kórójátékokból egy kollekciót: nyolc-tíz darab jellegzetes gyermekjátékot. Tanítványaimmal elkészítettem, s az egyetem eljuttatta a baseli világkiállításra, s ott be is mutatták. A következő évben Robert Wildhaber, a baseli Völkerkunde und Schweizerische Museum für Volkskunde igazgatója kért, hogy küldjek még kórójátékot, és ha lehet, egyebeket is, főként növényi eredetűeket. Ekkor a kórószekér, szántó ökrök mellett barcsiból (bogáncs=Artcum lappa terméséből) készült bútorokat és a ragadós fűből (réti ecsetpázsit=Alopecurus pratensis) készült edényeket, valamint kukorica-csuhéba öltöztetett babát küldtem.

11–12. kép Barcsibútorok, amelyek a baseli világkiállításra is eljuttottak

1969-ben és 1970-ben a berettyóújfalui Arany János Gimnázium és leánykollégiumában honismereti szakkört vezettem. Tematikáját O'sváth Pál „A Sárréti járás leírása” (Nagyvárad, 1875) és Szendrey István „Egy alföldi uradalom (Derecske) a török hódoltság után”, valamint „A bihari hajdúk pere a hajdúk szabadságáért” c. művek alapján állítottam össze, mivel ezek a munkák annak a területnek a történelmével foglalkoznak, ahonnan a fenti intézet növendékei származtak. A leányokat nagyon érdekelte a szülőföldjük hajdani élete. Sorban tartottak kiselőadásokat, az írásos anyagot kiegészítve azokkal a hagyományokkal, amelyeket maguk gyűjtöttek. Ezeket hangszalagra rögzítettük és a Déri Múzeumban helyeztünk el. Közben a leányokkal megismertettem hazánk különböző etnikumainak díszítőművészetét. Mintákat sokszorosítottunk, hímeztünk és év végén a munkákból nagysikerű kiállítást rendeztünk. (Sajnos ez a tevékenység a községből való eltávozásom után ilyen formában nem folytatódott.)

Évekre terjedt az 1970-ben benyújtott pályázat, „A földrajzi helynevek Berettyóújfaluban” című dolgozat elkészítése, amit már 1963-ban, a tatai gyűjtőtalálkozó után elkezdtem (MNMA. 1226/1970.) Bejártam a helység bel- és külterületének minden zege-zugát, beszéltem a régi és új tulajdonosokkal, a termelősövetkezetek vezetőivel, brigádtagokkal, csőszökkel, határőrökkel, pásztorokkal, juhászokkal, gulyásokkal, a legeltetési bizottság elnökével, tagjaival, mezőgazdasági mérnökökkel, telekkönyvi nyilvántartókkal stb.

A gyűjtőlapok a dunántúli módszer szerint (Somogy, Zala, Vas) dr. Ördögh Ferenc (Nagykanizsa) és Timaffy László (Győr) tanácsa alapján készültek. [...] ¹⁸

A dolgozatban szerepel 42 régi falurész-név, 125, 1970. évi utcanév, 39 kataszteri név, ezeken belül 201 név. Összes előforduló nevek száma: 610.

Csoportosítottam továbbá a földrajzi neveket eredetük (tartalmuk) szerint is. A nevekben nyelvi jelenségeket is vizsgáltam. Az ide vonatkozó irodalomból – Fényes Elek (1847), Pesthy Frigyes (1864), O'sváth Pál (1875), Bunyitay Vince (1884), Jakó Zsigmond (1940) – is kiemeltem a földrajzi neveket.

Az adatközlők száma: 112.

Tehát sok, nemzedékről nemzedékre öröklött nevet mentettem meg a feledéstől, ami előbb-utóbb bekövetkezik (ma még ismerik és használják nagy részüket!) a szocialista, nagyüzemi gazdálkodás, a táblásítás, azok betűkkel, számokkal való jelölése folytán.

Ebben az évben közölte a Múzeumi Kurír „A fűtől való fák” c. írásomat, melyben a berettyóújfalusi sírjeleket, csolnak alakú fejfákat, azok készítőit, az ácsolás, festés, betűzés módját ismertetem.

¹⁸ Itt a gyűjtőlapon szereplő kérdések részletes ismertetése következik.

1970-ben, a felszabadulás utáni 25. évben gyűjtöttem a községben a Tanács VB-n, az intézményekben: iskolákban, művelődési házban, az egyesületekben: párt, nőszővetség, hazafias népfront, sportegylet, szakszervezetek, szakmaközi bizottságban törvényt, meghívókat, a gyűlések tárgysorozatát, a jeles napokhoz fűződő szokásokat, karácsonyi betlehemezést, húsvéti locsolást, a társadalmi ünnepek (névadás, házasságkötés, temetés) alkalmain bevezetett új szokásformákat, a disznóvágás, farsang szokásait stb. A nyelvi változásokat kutatók számára is érdekes lehet, ez a két nagy kötetet kitevő munka: Olvasható benne a köznyelvi, népi és a hivatalos, a bürokráciában eluralkodó szlávos nyelvhasználat.

A Hajdú-Bihar megyei múzeumok akkori igazgatója, Dankó Imre nem sorolta be a pályázatok közé azzal az indokolással, hogy kevés benne a néprajzi anyag, de az irattárba elhelyezte s azóta is többen (Szalay Emőke, Barna Gábor, Szatmári Ibolya) hivatkoztak rá. (DMNA. 1299-71, I-II.)

A berettyóújfalusi gyűjtőmunkám kezdetétől adatközlőm volt Jenei Istvánné született M. Kovács Zsófia, Zsófi néni, akinek sok-sok kérdésemre adott válaszából állt össze az „Egy bihari parasztasszony hiedelmei” című munkám, ami a *Folklór Archivum* 1976/4. számában látott napvilágot. Zsófi néni a hagyományok, a régi hiedelmek hordozója, átörökítője volt. Református vallásával össze tudta egyeztetni a teremtő jóatya és a gonosz harcát. Ismerte a természetfeletti erejű emberek, állatok tevékenységét, a növények, tárgyak, jelenségek „erejét”. Sok hiedelemmondát tudott, rengeteg emléket őrzött a gyermekkorából; szülei, nagyszülei akcióit gyakorolta, az ünnepi szokásokat megtartotta, unokájával megismertette a kisgyermek megóvásához szükséges eszközöket, a megrontás esetén alkalmazandó gyógymódokat, amelyek nem „boszorkányság”, hanem szükséges velejárója az életnek: így kell! A háztartásban, a gazdálkodásban, a gyógyításban összekeveredett tudatában a racionális az irracionálissal. A miértekre adott válasza hol kézzelfogható ok volt, hol pedig megfoghatatlan, a transzcendens világba tartozó babonás hiedelem. Meggyőződése volt, hogy Isten és a csillagok megjelenítik a bekövetkező változásokat: szerencsét, szerencsétlenséget, az élet lefolyásának menetét, a halált. Az álom is figyelmeztetés az eljövendő eseményekre.

Zsófi néni nyelvezete a szép bihari beszédnek példája. A vele folytatott beszélgetések, ismereteinek céduláiból írtam ki sok szót, kifejezést, amelyeket a máshol és másoktól gyűjtöttékkel együtt 1982-ben rendszereztem és az 1983. évi gyűjtőpályázatra fogok benyújtani, „Berettyóújfalu és környékének nyelvjárása” címmel.

A hiedelemanyag és a földrajzi helynevek gyűjtése során került elő előbb két, majd a harmadik szőlőskerti jegyzőkönyv, melyek közül kettőt a készülő, Bihari Múzeum III. évkönyvében ismertettek.

Berettyóújfalú 1772. évi urbáriumát szintén egyik adatközlőmnél találtam. Ismeretetésének publikálására talán szintén sor kerül a közeljövőben.

Még több ezer cédula van birtokomban (bár sokat elküldtem a Néprajzi Múzeum Adattárának, az MTA. Néprajzi Kutatócsoportjának és a Bihari Múzeumnak.) Kéziratban van a „Szillérkert mesék című kollekciónak”, „A Bihari fonás-, szövés- és mintagyűjtemény”¹⁹, az „Adatok a berekböszörményi szőrhímzéshez”²¹ c. cikk, valamint Berettyóújfalú keresztnévanyaga.

Befejezésül szólnom kellene arról az örömről, amit a néprajzzal való foglalkozás nyújtott, az elért eredmények melletti kudarcokról, csalódásokról, társadalomban elfoglalt helyemről, s arról a megbecsülésről, amiben részem volt életem bihari szakaszában. Megkaptam az „Oktatásügy kiváló dolgozója” kitüntetést, a Hazafias Népfronttól a „Honismereti Mozgalomért” plakettet és két alkalommal „Társadalmi Munkáért” c. aranyérmem.²²

Negyvenévi pedagógusi, néprajzi, társadalmi munkám nem csak nekem okozott gyönyörűséget, de mások számára is jelentett valami pluszt s így nem tűnök el nyomtalanul az életből.

Kívánom minden néprajzosnak, önkéntes gyűjtőnek, hogy a 30 éve megkezdett úton töretlen lelkesedéssel haladjanak, sok, szép, jó munkát végezzenek édes hazánkért, a szülőföld iránt mélyebb kapcsolatteremtésért és azt is, hogy saját, valamint mások eredményének tiszta szívvel örülni tudjanak.

Szentendre, 1983. június 10.

¹⁹ Sajnos erről a kéziratról nem tudunk.

²⁰ Ez a munka is kéziratban maradt. A szöttesmintákról készített rajzokat három részre osztva helyezte el a közgyűjteményekben: Bihari szöttesek 1950-1960. EA 24669; Berettyóújfalú és környékének textíliáinak szövése és díszítése. 1950-1960. DMNA 2385-91. A harmadik rész unokája magántulajdonában van, hamarosan bekerül a Bihari Múzeum adattárába.

²¹ Nem jelent meg nyomtatásban, kéziratban maradt. (DMNA 2329-89)

²² 1983 óta kitüntetései: Sebastyén Gyula Emlékérem (1983), Berettyóújfalú Városáért Érem (1979 és 1994)

13. kép. A Bihari Múzeum emlékkiállítás

14–15. kép A kiállításmegnyitó résztvevői. Dr. Sándor Mihályné egyik dédunokája a gyűjtő eredeti muzsnai székely ruhájában népdalt énekel.²³

²³ Dr. Sándor Mihályné még leánykorában egy évig Muzsnán tanított (1931–32-ben)

Függelék

Dr. Sándor Mihályné Nagy Gabriella Biharral kapcsolatos munkái

I. Nyomtatásban megjelent munkák

1. Kórójátékok Berettyóújfaluban. *Ethnographia* 1962. LXXIII. Bp. 90–102.
2. Adatok a berettyóújfalui vízhozadáshoz. *Ethnographia* 1962. LXXIII. Bp. 462–464.
3. Fűtől való fák. *Múzeumi Kurír*, 1970/4. szám. Debrecen. 21–28.
4. Egy régi berettyóújfalui ház történetéről. In: Héthy Zoltán (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve I.* Berettyóújfalu. 277–284.
5. Egy bihari parasztasszony hiedelmei. In: *Folklór Archivum* 4. Budapest. 187–282.
6. Két szőlőskerti törvény és jegyzőkönyv Berettyóújfaluban. In: Héthy Zoltán (szerk.): *A Bihari Múzeum Évkönyve III.* Berettyóújfalu. 177–189.
7. Berettyóújfalu urbárium. *Múzeumi Kurír* 1983, 42. szám, Debrecen. 102–105.
8. Varázskör Berettyóújfaluban. In: Novák László (szerk.) Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére. II. köt. (Studia Comitatus 24.. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból.) Szentendre, 1994. 387–398.

II. Kéziratok a Bihari Múzeum Adattárában

1. *A társadalmi néprajzi gyűjtés alapkérdőíve.* (Szentpéterszeg) 1953. 40 lap. BM VIII. Ad./36-78
2. *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse Berettyóújfaluban (I. Szántás-vetés; II. Aratás)* 1963–1965. 45+39 lap, 12 rajz. BM VIII. Ad./21-77
3. *A hagyományos paraszti élet Berettyóújfaluban (Gazdálkodás, lakóház, viselet stb.)* 1970. 31 lap. BM VIII. Ad./22-78
4. *Egy bihari parasztasszony hiedelmei.* (Berettyóújfalu) 1970. 222 lap. BM VIII. Ad./23-78
5. *Iparosok 1828–1905. (Kijegyzések a református egyházi anyakönyvből)* (Berettyóújfalu) é. n. 62 lap. BM VIII. Ad./37-78
6. *Berettyóújfalui iparosok, református egyházi anyakönyvi adatok. 1905–1937.* é. n. 24 lap. BM VIII. Ad./46-79
7. *Berettyóújfalui foglalkozások, református egyházi anyakönyvi adatok. 1862–1944.* é. n. 15 lap. BM VIII. Ad./47-79

8. *Berettyóújfalu és vidékének nyelve*. 1950–1970. 263 lap. BM VIII. Ad./147-89
9. *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga*. 1963. 45 lap. BM VIII. Ad./153-89
10. *Földrajzi helynevek Berettyóújfaluban*. BM VIII. Ad./662-91. 365 lap.
11. *Berettyóújfalu, 1970 I–II*. BM VIII Ad./664-91. 842 lap.

III. Kéziratok a Déri Múzeum Néprajzi Adattárában²⁴

1. *Berettyóújfalu és környékének textíliáinak szövése és díszítése*. 1950–1960. 68 lap, 89 rajz. DMNA 2385-91
2. *Berettyóújfalu hiedelemvilága*. (Pályamű) 1968. 348 lap DMNA 1150-70
3. *Földrajzi helynevek Berettyóújfaluban*. (Pályamű) 1970. 365 lap. DMNA 1226-70
4. *Berettyóújfalu, 1970* (Pályamű) 842 lap, 2 rajz, 15 fénykép DMNA 1299-71
5. *Szántás-vetés Berettyóújfaluban, Aratás Berettyóújfaluban*. 1977. 93 lap. DMNA 1680-77
6. *Adatok a hagyományos paraszti étellel kapcsolatban Berettyóújfaluban*. 1978. 31 lap, 11 rajz. DMNA 1704-77
7. *Berettyóújfalu és vidékének nyelvjárása. (Hangok, szavak, szójárások, közmondások)* 1950–1970. 261 lap. DMNA 2048-83
8. *„Kapcsolatom a néprajzzal és a néprajzosokkal” - visszaemlékezés*. 1983. 28 lap, 2 rajz, 38 fotó. DMNA 2049-83
9. *Ősvallásunk emlékei a berettyóújfalusi népi hagyományokban*. 1984. 28 lap. DMNA 2328-89
10. *A berekböszörményi szőr-hímzésről*. 1984. 16 lap, 8 db fotó, 6 db rajz. DMNA 2329-89
11. *Berettyóújfalu keresztnévei (1896–1945)*. 1987. 92 lap. DMNA 2257-87

IV. Kéziratok az Etnológiai Archívumban (Néprajzi Múzeum, Budapest)²⁵

1. *Lakóhelyismereti pályamunka*. (Berettyóújfalu) 1950–1956. 138 lap, 14 rajz, 29 fénykép EA 9811
2. *Bihari szöttesek 1950-1960*. 156 lap, 270 rajz, 2 melléklet. EA 24669

²⁴ A Déri Múzeum Adattárában való kutatásunkat Magyarai Márta muzeológus segítette, amit ezúton is köszönünk neki.

²⁵ Az adatokért köszönetet mondunk Árva Juditnak, az Etnológiai Archívum muzeológusának.

3. *Berettyóújfalu és vidékének nyelvjárása (Hangok, szavak, szójárások, közmondások)* 1950–1970. 263 lap, 1 melléklet EA 21962
4. *Berettyóújfalusi és váncsodi szóttesminták.* 1953. 19 lap, 62 rajz. EA 9314
5. *Felelet a Társadalmi Néprajzi Gyűjtés Alapkérdőívére* (Berettyóújfalu) 1953. 32 lap. EA 9315
6. *Karácsonyi játék, Bihari lakodalom.* (Berettyóújfalu) é. n. [1955 k.] 20 lap. EA 9855
7. *Konyhaedények.* (Berettyóújfalu, Csökmő) 1957. 207 lap, 29 rajz, 1 melléklet. EA 14232
8. *Csigacsináló.* (Berettyóújfalu) 1960. 532 lap, 4 fénykép. EA 14233
9. *Hiedelemgyűjtés, főleg babona, gyógyítás, rontás stb.* (Hencida, Berettyóújfalu, Nyárádszereda) 1960–1963. 329 lap. EA 7310
10. *Hiedelemgyűjtés, főleg babona, boszorkány stb.* (Berettyóújfalu, Nagyrábé) 1960–1963. 58. lap. EA 7311
11. *Legkedvesebb ételem (adatgyűjtés általános iskolai tanulóktól)* (Berettyóújfalu, Komádi) 1961. 69 lap. EA 14234
12. *Húsvéti szokások* (Csökmő, Berettyóújfalu) 1963. 220 lap, 29 rajz, 2 melléklet. EA 14231
13. *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse Berettyóújfalun.* 1963. 58 lap, 21 fénykép, 4 melléklet. EA 14042
14. *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse.* (Berettyóújfalu) 1962–1963. 68 lap, 23 rajz, 1 melléklet. EA 13764
15. *Gyógyítás.* (Berettyóújfalu) 1963. 1 lap. EA 7328
16. *Aratás Berettyóújfalun, A hagyományos paraszti élet Berettyóújfalun.* 1965. 71 (39+31) lap, 19 rajz, 3 melléklet. EA 19687
17. *Berettyóújfalu hiedelemvilága.* 1968. 359 lap, 5 melléklet. EA 15775
18. *Földrajzi nevek Berettyóújfaluban.* 1970. 386 lap, 7 térkép, 1 melléklet. EA 16813
19. *Kapcsolatom a néprajzzal és a néprajzosokkal* 1983. 43 lap, 31 fénykép, 2 melléklet. EA 21963
20. *Berettyóújfalu keresztnevei (1896–1945).* 1987. 93 lap, 2 melléklet EA 23500

Ildikó I. Sándor–Mária Sándor
A „székely” teacher for the traditions of Bihar –
Mrs. Mihály Sándor ethnographic and pedagogical study

Mrs. Mihály Sándor a teacher with „székely” origin lived in Berettyóújfalu between 1948 – 1973. During her stay she did a significant ethnographic research as a volunteer. She searched for the traditions of Berettyóújfalu and its area. In her study she summerized the geographical names of Berettyóújfalu, the vocabulary of the livestocking, she searched for the folklore traditions also we can read about toys for children, the pattern treasure of weaving in Bihar as well as headstone decorations. The predecessor of the Bihari Museum so called „Ethnographic house” was opened by her initiative. Only a small amount of her works were published. Her manuscripts are preserved in different museums. Publishing her professional resume is a tribute to the volunteer researcher who was born 100 years ago.

